

fricatiu *-ð*, amb tendència ja a vocalitzar-se (cf. *LleuresC*, pp. 211, 268; *EntreDL* I, 137ss., notes 80, 85, 35, 40): «dix Nostre Séiner: Jo seré tradid e pres e liad e escopid a lancejad e puçad en *crod* e coronad d'espines». Ja devia fer temps llavors, que aquieixa *ð* sonava si no del tot *y* o *w*, almenys *-v* o *-b* o en tot cas un so molt fricatiu oscil·lant entre labial, labiodental o dental.

El cas és que ja hi ha algun testimoni ben antic de la diferenciació de les vocals que sobrevingué a causa d'això (per a l'explicació sistemàtica de la qual, veg. *LleuresC*, pàgina 251): en un pergamí original de 1186 ja es llegeix *Colle de Creu*, amb referència a la collada que hi ha sobre el poble de Creu, en el Capcir (*RLR* XII, 123; *InuLC*, s. v.). Tanmateix la forma arcaica *crou* persistí encara, i només a poc a poc anà cedint, segurament no sempre per arcaisme merament gràfic, sinó amb diferències regionals en el ritme de l'evolució, i fins discrepàncies de caràcter social. El mateix poble capcinès de Creu, figura encara com *lo loch de Crou* en l'any 1384 (*RLR* XII, 124); l'*InuLC* n'aplega una desena de casos rossellonesos de *crou* al llarg dels Ss. XII-XIII, i en troba encara un l'any 1417.

En les *VidesR* la forma *crou* (*LleuresC*, p. 295) encara és general: «los sey<n>als de la passió, so és la *crou* e ls clavels e les nafres», «manà metre Sent Andreu en la càrrec, e s'ent-demà matí --- menà él a 31 homes mout cruelment batre --- e con l'aduxessen a la *crou*, gran multitud de gens, a él venc diens: no-nosent és la sanc d'él ---» (f° 4r2, 7v1, etc.). Altrament fou forma usada més o menys pertot, no sols ross.: el testimoni més antic que en tinc és deçà de l'Albera: «un cobertor vermeyl ab la *crou* blanca desús» en un doc. dels Templers de l'a. 1181 (MiretS, *TemplH*, p. 540).

El nom del Cap de Creus no conté el nom en plural sinó en genitiu singular, per una gran Creu amb què l'Església, plantant-la-hi, tractà d'esborrar la memòria d'un temple pagà (de Venus Citerea?), que allí s'alçava: CAPUT CRUCIS 'cap de la creu' > *Cab Croës*, després *Cap <de> Creus*; ara bé un doc. de 1276 li diu, en una forma refeta amb sintaxi romànica, *Capud de Crou*; fenomen semblant en el nom del MONASTERIUM SANCTAE CRUCIS > *Monestir <de> Sante<s> Creus*. Contextos d'altra naturalesa: *Johan de la Crou* 1275 (*RLR* IV, 359); «una gran socha d'autzina en que ha una *crou*», Vingrau a. 1306, *una crou* Òpol 1318 (*RLR* XXXII, 148), *Santa Crou de setembre* a. 1310 (*RLR* X, 61).

La reculada degué ser geogràficament progressiva, des de l'Est (on per aquell temps regnava encara la pronúncia avui balear i nord-rossellonesa *ô* per a la *ê* en mots com *dây* DĒBET, *bôu* BIBIT) cap a l'extrem Oest; dedueixo que allí fou in extremis el refugi de l'arcaica *crou*, del fet que encara en sé una supervivència toponímica en el massís fronterer del Turbó: en la cara SE. de l'ingent penyal baixa una gran canaleta estarterada la *Llera de la krôy*, provinent de la *Cadulla de la Crou*; nom que crec originat per una creuera o encreuament de còrrecs; és veritat que avui

allà i a tota la ribera la forma viva és ja *krêy*: *La Creu de Comaions*, i *la Creueta a Les Viles*, *Las Creus a Torlartibera*.

En canvi la forma *creu* del català modern i comú va emprendre dues marxes victorioses enfora de les isoglosses catalanes: a tota la Vall d'Aran, de dalt a baix, l'antiga forma autoctona i occitana (*ua*) *crotz* (avui *krúts* a la resta del domini gascò) fou bandejada pel catalanisme *ua creu* fins a deixar aquella enterament oblidada; per l'Alt Aragó es propagà a les valls de Gistau i veïnes, fins i tot a la dreta de l'alt Cinca (*la Creu*, *Coma-la-Creu*, a Bestué), no sé si fins i tot a Bielsa (on després de la guerra s'ha aigualit molt l'ús del belsetan) on el 1965 ja vaig sentir *la krúth*.

La pronúncia és regularment *krêy* cat. occid. i val., *krôy* balear, *krêy* (amb *e* mitjana) ross., *krêy* cat. or. Els parlars de Cerdanya (fins i tot en la part anexada per França) en la pron. de les *éé* van quasi sempre amb el cat. or. més que amb el ross., almenys en el sentit de mantenir una distinció fonemàtica, per bé que a Cerdanya la distància entre *è* i *é* ja sigui una mica més petita que en els parlars del cat. central; però en aquesta combinació peculiar el resultat ha estat *-êy*: anotat així a Vià, Osseja, Santa Llocaïa, Er, Ro, Vedrinyans, Llo (1959).

La forma *creu* és ja la dels grans clàssics de l'Edat Mitjana, sense exceptuar-ne Llull (p. ex. *Merav.*, *NCL* I, 112; III, 66) ni Jaume I: «él féu lo senyal de la *creu*, e hac paor e demanà-li: —Qui és tu, que m'has despertat?», «aytal semblança pot hom fer de vós, qui sòts fiyl de N. S., quan volets perseguir los enemichs de la fe e de la *Creu*» (Ag., pp. 405 i 87), si bé no manca en aquest algun cas de la forma arcaica: «que en aquel conseyl, jurassen tots sobre los sancts Evangelis e la *crou* de Déu, que al entrar de Maylorches, quan s'envahiria --- no tornàs atrás» (129): caldría estudiar, si això i alguna altra forma en retrocés que s'observa en l'obra està en relació amb els passatges prosificats de la Cançó de Gesta. També en Llull hi ha algun cas de *crotz* (en obres poètiques, només, on és oc.) i fins de *crou* (en alguna obra de llengua molt conservadora, com el *Libre de Contemplació*).

Deixo les qüestions fraseològiques i els matisos semàntics per als excel·lents articles d'*AlcM* i *DAG*. Un parell de minúcies: *vent a la creu*, és una mena de vent que bufa d'entre el migjorn i el garbí, al Perelló de l'Albufera (1962). *La creu dels corrons* (a d'altres bandes, *dels ronyons*) 'l'os sacre' a diverses zones de l'Alt Pallars (Espot, 1959).

DERIV.: *Creuer* [*croer*, 1331, *AlcM*, s. v. *cro*]; 1380, doc. de Bna., relacionat amb *sindriot*, crec que per al creuer d'una església, CaCandi, *MiscHiCat*. II, 205]; 'cruïlla de camins, etc.' (cosa que en el domini cat. or. es diu sovint, però fem. *creuera*): mall. *as krôvês* de la carretera, Porreres (1964), *as krôvê* 'una T asfaltada', Costitx (id.); a l'Albufera de Val. el sento aplicat, a Sollana, a la sèquia de Fiscal Vell (*Creuer de F. V.*), però el *Creuer del Cavalló* és un camí o una careneta de terres: potser en tots dos casos es referia a un encreuament de camins que segueixen el caixer